

ELTE BTK Művészettörténet BA III.

Ilkó Krisztina **Sancte Andrea Zoerarde, serve Dei, defende ecclesiam!**

Szent Zoerard-András (Szórád) három barokk ábrázolása
az arezzói Santa Maria in Gradi templomban

*Sancte Andrea Zoerarde, serve Dei, defende ecclesiam ab impiis
Luteranis (...).*¹
(Stephanus Damalevicius, 1661)

1590-ben irtózatos tűzvész pusztította el Arezzo legrégebbi, hatszáz éve épített templomát, a kamalduli rend vezetése alatt álló Santa Maria in Gradibus (1-2. kép).² A templom falai beomlottak, de épségben vészeltte át a szerencsétlenséget a kripta (3. kép), ahol Szent Donát (?–362), Arezzo védőszentjének sírja fekszik. Legalábbis *tumbának* nevezik a helyet már a legkorábbi írásos források is,³ noha a mártírhálált halt püspök teste a piontai hegyek közt fekvő Castiglione Messer Raimondo templomában fekszik. Donát Flavius Iulianus (ur. 361–363), a későbbi aposztata császárral nevelkedett és tanult együtt, majd éppen őelöle menekült Arezzo városába, ahol végül Quadratianus prefektus fejeztette le, mert nem volt hajlandó Jupiter istennek áldo-

**A S. Maria in
Gradi és Szent
Donát legendái**

1 DAMALEVICIUS, Stephanus: *Vita S. Bogumili*. Romae, Typis Ignatii de Lazaris, 1661 (Varsaviae, 1803), 148. o.

2 A Santa Maria in Gradi régiesebb elnevezése az in Gradibus. Már IX. Leó bullája (1050) tanúskodik a templom létezéséről. Archivio Capitolare Aretino, G perg. 6.; Valószínűséggel már a 11. századi épület helyén is állt valamilyen templom, előtte pedig Pallas-templomként funkcionált helyi szakrális központként.

3 Ricordi della Chiesa di Santa Maria in Gradi raccolti da Angelo Pasqui. Szerk. FRAJA, Simone De. *Atti e memorie della Accademia Petrarca di Lettere, Arti e Scienze*, Nuova Serie, Vol. LIX, LX, Anni 1997–1998, Arezzo, MM (2000), 447–485. o.

zatot bemutatni. A Santa Maria in Gradihoz három legendája is kötődik. Az első a híres kehely-csoda, amely szerint pogányok törtek rá a gyülekezetre a templomban, széttörve az áldozókelyhet, amelynek darabjait azután Donát felvéve a földről összeforrasztott, és a csoda hatására ötszáz pogány tért keresztény hitre azon a napon.⁴ A második néphagyomány szerint itt helyezték el ideiglenesen holttestét, mielőtt Gelasius püspök Castiglione Messer Raimondóba szállíttatta volna, a harmadik legenda szerint pedig a szent kivégzése alatt lábbelije egy, a kriptával szemben lévő kútba zuhant.⁵ Akárhogyan is, Szent Donát *tumbája* még ma is őrzi román formáit, az oltár fölött pedig robusztus, fából készített, 13. századi feszület függ, mint a templom legrégebbéről fennmaradt kegytárgya. A kriptá fölött porrá égett épület újjáépítési munkálatai már 1591-ben elkezdődtek a neves firenzei építész, Bartolomeo Ammanati (1511–1592) tervei alapján, majd a befejezés a mester hirtelen halála miatt a város híres szülöttjére, Giorgio Vasarira (1562–1625) hárult. 1611-ben lezárult az építkezés, a kriptát két oldalról L-alakú lépcsőfordulóval kötötték össze a tágas, háromhajós templomtérrel, amelyet Salvi Castellucci (1608–1672) és Andrea della Robbia (1435–1525) művei díszítenek.⁶ Ez a rész biztosítja az összeköttetést az új és a régi templom között, amely a maga módján valóban a múltba vezeti vissza a látogatót, a templom szakrális centrumába, így fontos szereppel bír mind a hitélet, mind a templom történetének és spiritualitásának megértése szempontjából.

A három festmény Mindkét lépcsősor fordulójában apró fülke helyezkedik el, amelyeknek három oldalfalán egy-egy képciklus kapott helyet. A keleti oldal Costacciarói Boldog Tamás (?–1337) (4-5. kép),⁷ a nyugati pedig Szent Zoerard-András (Szórad) (?–1010 k.) életének jelentősebb mozzanatait hivatott bemutatni. Az arezzói templom ikonográfiai programjába Tamás, a sitriai kamalduli anakhoréta jelenléte tökéletesen illik, a hasonlóan kevésbé ismert, ám nem kamalduli, hanem bencés szent,

4 A legendát tartalmazza a *Legenda Aurea* szövege is, ám utóbbi nem köti a fenn nevezett templomhoz, csak Arezzo városához. vö. VORAGINE, Jacobi a: *Legenda Aurea*. Otto Zeller Verlag, Osnabrück, 1969, 484–485. o.

5 SALMI, Mario: La cripta di Santa Maria in Gradi. *Atti e memorie della R. Accademia Petrarca di Lettere, Arti e Scienze*, Nuova Serie, Vol. XII, Arezzo (Italia), I. Semestre, 1932 (X), 40. o.

6 [N. N.]: *Memorie storiche per servire di guida al forestiero in Arezzo*. Firenze, MDCCCXIX (1819), 126. o.

7 STRNAD, Alfred A.: Thomas von Gubbio (von Costacciaro). In: *Lexikon der Christlichen Ikonographie*. Szerk. KIRSCHBAUM, Engelbert SJ. Achter Band. Herder, Rom–Freiburg–Basel–Wien (Italia, Deutschland, Switzerland, Österreich), 1976, 490. h.

Szórád⁸ azonban már koránt sem tűnik ennyire egyértelmű választásnak. Kutatásom kiindulópontját éppen ez a probléma képezte, hogy a festmények ikonográfiájának feltárása segítségével lehetséges válaszokat találhassak arra a kérdésre, miért éppen a mára szinte teljesen feledésbe merült, zoborhegyi remetét ábrázolták a templomtér ezen fontos összekötő funkciót ellátó helyén, ahogyan mintegy kalauzul szolgáljon a hívő zarándokok számára Szent Donát *tumbájához*.

A magyar szakirodalomban mindössze Florio Banfi gyűjtése említi a képegyüttest, majd Sólumos Szilveszter Szórád és Benedek remeték magyarországi kultuszáról írott könyve – mindkét mű hibásan három freskóról beszél.⁹ A külföldi szakirodalomban a festőileg nem kifejezetten kvalitásos képekről egyedül Silvano Pieri Santa Maria in Gradiról írott monográfiája tájékoztat néhány sorban.¹⁰

Az ismeretlen 17. századi toszkán mester(ek) kezétől származó három kép közül jelenleg mindössze kettő látható csak a Santa Maria in Gradiban. Ugyan ritkán fordul elő templomi festménylopás, ám az olajképnek 1995-ben nyoma veszett.¹¹ Szerencsére egy archív fényképfelvétel segítségével képet nyerhetünk mondanivalójáról: a képmezőt szinte teljesen betöltő, fehér kamalduli habitust viselő Szórád az előtérben térdel a szúrós tövisekkel teletűzdelt, üreges fatörzs belsejében. A jelenetet egyszerű stukkókeretezés választja el a hátér világos, élénk színekkel megfestett freskódíszítésétől, amelyen szárnyas, mezítelen puttók egész kara fogja körül Szórád olajfestményét és a fölötté sárga fénykoszorúban alászálló hófehér galambot.

A két párhuzamosan elhelyezkedő falsík közül a nyugati oldalon az a jelenet látható, amikor Szórád csodás módon megment egy halálraítéltet. A történet három, egymással szorosan összefüggő epizódra

8 Első életrajzát a Boldog Mór pécsi püspök készítette el 1060 körül. MAURUS: Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris. Rec.: MADZSAR Imre, in: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Szerk. SZENTPÉTERY Imre, vol. 2. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1938, 357–361. o. Továbbiakban: Vita Zoerardi.

9 BANFI, Florio: *Itáliai magyar emlékek*. Szerk. SÁRKÖZY Péter, ford. KOVÁCS Zsuzsa. Romanika Kiadó, Bp., 2007 (Ricordi ungheresi in Italia. *Annuario della R. Accademia d'Ungheria*, 1940–1941, 102–303. o.), 441–45. o., SÓLYMOS Szilveszter: *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 1996, 157–158. o. A leírás megfelelő fotók híján néhány dologban pontatlanra sikerült, így a második kép alatti felirat valójában korántsem olvashatatlan. Sólumos a képekről Zimmermann *Bencés Kalendáriumából* (1933–38) értesült.

10 PIERI, Silvano: *S. Maria in Gradi di Arezzo. Monastero – Chiesa – Parrocchia*. Cortona (Arezzo), 1994, 79. o.

11 Don Enrico Gilardoni, a Santa Maria in Gradi jelenlegi plébánosának szóbeli közlése alapján (2010. augusztus).

tagolódik. Jobb oldalt, hátul Nyitra¹² fallal körülvelt városa – tulajdonképpen egy közép-itáliai kisváros képében – tűnik fel a háttérben, miközben néhányan már kivonultak a mezőre, hogy előkészületeket tegyenek az akasztáshoz, mások a dombtetőre kapaszkodtak fel, hogy jobban láthassák az eseményeket. Kissé balra tekintve a színről az ég megnyílik, és tündöklő sugárkoszorúban Szórád alakja jelenik meg. A fehér ruhás szent azonban már a következő jelenet felé igyekszik: testéből fénysugár tör elő, amely a néző tekintetét a középtér két méretarányosan nagyobb figurájához vezeti. Újra megpillantjuk a komor akasztófát, tetejéhez létra támasztva, azonban a közönség már távozott az „előadás” színhelyéről. Egy sárga ruhát viselő férfi teste függ ernyedten a kötélén. Azonban nincs magára hagyva, Szórád egy felhőn lebegve fenntartja testét és ezzel megmenekíti őt a haláltól. Az előtérben féltérdre ereszkedve ugyanaz a férfi, most már közelebről is szemügyre vehetjük piros ruhájára húzott sárga felöltőjét, elegáns harisnyába bujtatott lábát, rövid szakállát, fényes, világosbarna haját. Kezeit mellén egymásra helyezi, úgy néz fel áhítatosan a még mindig felhőn lebegő Szórádra. A szent feje fölött glória, fehér szakálla majdnem egyszínű kamalduli habitusával, amely hosszú, egyenes redőkben omlik a földre, ahogyan jobb kezét áldásra emeli. Lenn, az ismeretlen férfi lábai előtt már leoldva hever az akasztókötél a csoda bizonyítékaként.

A legérdekesebb jelenet a harmadik képen látható, közvetlen a kriptalejárat fölött. Különös, magában álló, tömbszerű építmény zárja le a teret, előtte dongaboltozattal fedett, nyitott előudvar húzódik négy aránytalanul hosszú és keskeny, színes márványoszloppal. Közvetlen az előtérben három alak térdel, ugyanúgy a középtér eseményeit figyelik, ahogyan az épülettől jobbra álló két férfi és a díszes bejárat előtt ácsorgó alakok: azt a féltucat kivájt szemű és szájú, vértől csöpögő holttestet, amelyek az utolsó percekben elszenvedett kintől görcsbe csavarodva magatehetetlen hevernek a földön. Bal oldalt, fön, ugyanaz a jól ismert alak lebeg: Szent Szórád kamalduli öltözetbe bujtatott alakja, amely fénysugarat szór a bizzarr módon vérbe fagyott testekre.

Szórád és III. Kallixtus pápa Ikonográfiai szempontból Szent Szórád három egyedülálló ábrázolásával állunk szemben, amelyek közül az egyedül az északi szerepelteti Szórádot hagyományos attribútumaival, ahogyan tuskékkal teletűzdelt fatörzsben ül, feje körül abroncsra erősített kövekkel, ne-

12 Nyitra és Trencsén vidéke már a 11. század első felétől szorosan összekapcsolódott Szórád kultuszával, jelen esetben a szent a városhoz kötődő legrégebbi és egyik legismertebb csodájával találkozunk. KUČERA, Matúš: *Stredoveké Slovensko*. Perfekt, Bratislava, 2002, 89. o.

hogy elbóbiskoljon a virrasztás közben (6-7. kép).¹³ Szórád mértéket nem ismerő önsanyargatása saját korában is kivételesnek számított.¹⁴ *Destrue te totum*, áll Romuald kis regulájában, nem csoda hát, hogy az arezzói szerzetesek saját szentjükként tisztelték Szórádot.¹⁵ Szakállas, fiatal férfiként jelenik meg a festményen, ellentétben ábrázolásainak többségével, amelyek a Sadeler-fivérek 1594-es metszete nyomán a sivatagi remete-ideálnak megfelelően idős, hosszú, fehér szakállas öregként vetítik a néző elé a 11. századi anakhorétát.¹⁶

S. Andreas Zoerardus Confessor Polonus monachus camaldulensis. Obiit in Ungaria in monte Ferreo an. 1009. die 16. iulii, in Ecclesia s. Emmerami Martiris sepultus est. Et dum viveret et post mortem miraculis clarus. A Callisto III. Pontifex Maximus in numerum Sanctorum relatus.

Szent Zoerard András hitvalló lengyel kamalduli szerzetes, meghalt Magyarországon, Vashegyen az 1009. év júliusának 16. napján, és Szent Emmerám vértanú templomában eltemették. Életében és halála után csodákkal tündökölt. III. Callixtus pápa a szentek sorába iktatta.

Ezen szöveg áll a festmény alatti feliratban (8. kép), azonban már legelső mondata tévedést hordoz magában. Az általuk kamalduli szerzetesként tisztelt aszkéta már csak azért sem lehetett szerzetük tagja, mivel Szent Romuald (951/952–1027) Camaldoliban 1023 után alapított csak remeteséget.¹⁷ Mór legendájának szövege is nyilvánvalóan tanúskodik Zoerardus belépéséről a zaborhegyi Szent Ipoly bencés monostorba.¹⁸

Miszerint lengyel szerzetes lett volna, arra az adhat alapot, hogy *de terra Poloniensium* jött hazánkba,¹⁹ amelynek jelentése már évszázadok óta heves vita tárgya: a mai Lengyelország területét, vagy az isztiriai félszigeten fekvő Pula (akkoriban: Pola) városát jelenti-e? Mérv-

13 TSCHOCHNER, Friederike: Zoerardus (Andreas Swierad) und Benedikt. In: *Lexikon der Christlichen Ikonographie*. Szerk. KIRSCHBAUM, Engelbert SJ. Achter Band. Herder, Rom–Freiburg–Basel–Wien (Italia, Deutschland, Switzerland, Österreich), 1976, 641. h.

14 MILADINOV, Marina: *Margins of Solitude. Eremitism in Central Europe between East and West*. Leykam international, Zagreb, 2008, 120. o.

15 Idézi CARRUTHERS, Mary: *The Craft of Thought. Meditation, Rhetoric, and the Making of Images 400–1200*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003 (1998), 310. o. *Pusztítsd el magad teljesen (...)*.

16 *Una dinastia di incisori: i Sadeler. 120 stampe dei Musei Civici di Padova*. Szerk. LIMENTANIVIRDIS, Caterina – PELLEGRINI, Franca – PICCIN, Gemma. Editoriale Programma, Padova (Italia), 1992, 87. o.

17 BRANCIAROLI, Alberta Piroci: *Camaldoli. Il monastero l'eremo e la foresta*. Edimond Srl., Città di Castello, 2003, 58. o.

18 Vita Zoerardi 1.3.; Acta SS. 331. o.; KUČERA, Matúš, i. m., 89. o.

19 Vita Zoerardi 1.2.

adónak a kérdésben Boba Imre álláspontját tartom – noha ez jelenleg a kisebbség véleménye –, így lengyel eredet helyett Pola mellett érvelnék.²⁰ A *terra Poloniensium* kifejezést először Jan Długosz krónikaíró azonosította Lengyelországgal (*Polonia*), még hozzátoldva azt is, hogy a két remete (csak Szórád származik külföldről Maurus írása alapján) Magyarországra érkezése előtt a czchów-i kolostorban élt szerzetesi életet.²¹ A mai Dél-Lengyelország azonban csupán a 14. század első harmadától illetik a *Polonia* elnevezéssel, amely előtte Gniezno-Poznań vidékét jelentette, a Kárpátok vidéke pedig a 11. században Cracovia (Krakowsko) néven szerepel az írásos emlékekben, mivel nem képezte az előbbi királyság részét.²² A másik súlyos érv, hogy észszerűtlen lenne feltételezni, miszerint a két szerzetes ismét újonnan belépett volna a szerzetesrendbe, amelynek már rég tagjai voltak. A dalmát eredetet erősíti Antonio Bonfini, a másik nagy krónikaíró állítása, aki néhány évvel Długosz után azt állítja: *ex Dalmatiae parte, quam Polianam dicunt, advenerunt* (t.i. Szórád és Benedek), tehát nem volt elvetendő az elképzelés még a *Historiae Polonicae* keletkezésének idejében sem.²³ Az isztriai származás feltételezése számomra azért is kínálóbb választás, mivel ez az egyetlen valós tény, amely Szórádot a kamalduli rendhez köti, még ha csak igen távoli szálakkal is. Romuald ugyanis 1008-ban Magyarországra indult huszonnégy társával, hogy térítőmunkát végezzen a római katolikus egyházhoz frissen csatlakozott királyságban.²⁴ Az itáliai szerzetesek az isztriai partoknál értek partot, így ugyanannak a délvidékről érkező keresztény misszió szellemi áramlatának a hírnökei voltak, amelynek Szórád is tagja volt, ahogyan Polából Magyarországra érkezett *ut novum sancte conversationis gaudium ex eorum conventu adimpleretur*.²⁵

Lengyel hagyományt követ Szórád halálának datálása is, míg a magyar forrásművek a Hahóti-kódextól kezdve alapvetően a július 17-i

20 BOBA Imre: Saint Andreas-Zoerard: A Pole or an Istrian? *Ungarn-Jahrbuch*, Band 7, 1976, 65–71. o.

21 DŁUGOSZ, Jan: *Historiae Polonicae, libri XII, accedit Kadlubkonis historia Polonica, cum commentis; Sarnicii annales Polonorum, et Lituanorum; Orichovii annales Polonici; Sarnicii descriptio veteris et novae poloniae itemque Russiae et Livoniae, etc.* Lib. II., Lipcse, 1711–12 (1480), 124. o.; Boba, 66. o.

22 BOBA Imre, *i. m.*, 1976, 66. o.

23 BONFINI, Antonio: *Rerum Hungaricarum Decades*, Lib. I., Decad. 12., Bibliop Vindobon, Lipcse, 1711 (1497), 274. o.

24 Vita Sancti Romualdi Petri Damiani, XXIX. caput (1042), DAMIAN, Peter: Life of Saint Romuald of Ravenna. Ford. VINE Durling, Nancy. In: *Medieval Hagiography: an Anthology*. Szerk. HEAD, Thomas, Taylor & Francis Group, London–New York, 2001, 309–310. o.

25 Vita Zoerardi 1. 1. *hogy új öröme fakadjon a szent szerzetesi életnek jövetelükből (t. i. az idegenföldről jött szerzeteseknek).*

dátum alatt szerepeltetik a szent ünnepét.²⁶ A kártus feliratának legizgalmasabb része a végére maradt: állítása szerint ugyanis a zobori remetét III. Kallixtusz pápa (ur. 1455–1458) kanonizálta, noha ez valójában már 1083-ban megtörtént I. (Szent) László király kezdeményezésére.²⁷ Ugyan a szentté avatás procedúrájához már a 10. század végétől egyre inkább hozzátartozott a pápai jóváhagyás, ez még nem volt szükségszerű feltétele a kanonizációnak egészen III. Sándor (ur. 1100/1105–1181) 1173-as rendeletéig, így Szórád felvétele a szentek sorába teljesen szabályosnak tekinthető.²⁸ ²⁹ A néhány évtizeddel később írott Hartvik-legendája szerint pedig egyenesen a római szentszék kezdeményezésére történt: *ex Romane sedis institutione apostolicis litteris sancitum est.*³⁰ III. Kallixtusznak nem ismert semmilyen Szórádhoz köthető rendelete, ám a kamalduli szerzetesek hivatkozása mindenképpen érdekes kontextusba helyezi a csupán három évig regnáló pápát, akit a török visszaszorítására tett kísérletei nyomán szoros kapcsolatok fűztek a magyar királysághoz.

A nyugati freskó kompozíciós megoldása középkori mintákat idéz, a cselekmény három epizódban tárul a néző szeme elé (9. kép). Témáját az alatta húzódó felirat (10. kép) pontosan leírja, ugyanúgy, ahogyan az a Maurus-féle legendában áll.³¹

A kegyes és a kegyelmet nem ismerő példázat

Un certo reo essendo stato per malefici da lui commessi nella citta di Nitria impiccato, e quivi lasciato per morto. Il qual reo da che fu condannato alla morte, non resto mai infino a que fu a quella condotto, di raccomandarsi a S Andrea Zoerardo a fu da lui invisibilmente aiutato, prima con sostentarlo e appresso dopo essere tutti partiti mostrarsi visibile come spiccarlo a scioglierlo e lasciare libermante partire.

Egy bizonyos bűnös embert az általa elkövetett gaztetteiért Nyitra városában halálra ítélték és ott felakasztottak. Ez a bűnös halálra ítéletétől kezdve kivégzéséig nem hagyott fel vele, hogy Szent Zoerard-Andráshoz könyörögjék, aki láthatatlanul megsegítette, előbb amint fenntartotta, és azután hogy mindenki távozott, láthatóvá vált amint levágta őt, leoldotta, és hagyta szabadon elmenni.

26 SÓLYMOS, i. m., 67–68. o.

27 KLANICZAY GÁBOR: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek.* Balassi Kiadó, Bp., 2000, 120. 118–119. o.

28 Vö. LANZI, Fernando and Gioia: *Saints and their Symbols. Recognising Saints in Art and in Popular Images.* Ford. O'CONNELL, Matthew J. Order of Saint Benedict, Minnesota, 2004 (2003), 31. o., 7. j.

29 III. Sándor (ur. 1100/1105–1181) pápa rendelete alapján.

30 SRH II. 433. o. *A római szék intézkedéséből apostoli levéllel elrendelték (...).*

31 Vita Zoerardi 4.1-5., A Mór-féle legendából ismerhették az arezzói barátok is Szórád csodatételét, mivel a martyriumok lapjaira inkább önmegtartóztatásának próbái és eszközei kerültek csak fel a 17-18. században.

Ugyanez a történet tehát Mór püspök 1060 körül keletkezett elbeszélésében a következőképpen hangzik, szoros egyezést mutatva a freskó feliratával:

Aliud quoque eius miraculum nequaquam reticere volui, quod eodem Philippo abbate narrante cognovi. In civitate Nitria quidam reus damnatus suspensus est. Qui post solutus Dei misericordia ad abbatem venit Philippum et qualiter per merita beati viri Andree liberatus esset, indicavit. Dixit enim, quod damnatus esset, semper nomen ipsius implorasset et eum sustentaverit. At illi cum eum omnes mortuum putantes domum reverterentur, ipse eum manu sua solutum abire permisit. O qualis meriti vir ante Deum, qui visibilis apparens homines solvat, cum invisibilis inter angelorum choros locum possideat.³²

A szóban és képben érzékletesen lefestett kép-történet egy jóval régebbi kor elképzeléseit tükrözi vissza a szent kegyelem gyakorlatának. Hasonló esettel találkozunk Tours-i Gergely krónikájában is, amikor Eparchius szerzetes ment meg egy bizonyos bűnös embert, imái hatására elszakad az akasztókötel és a gerenda.³³ Úgy tűnik, Szórád 11–13. századi kultuszának igen fontos aspektusa volt a bűnösök, elítéltek, rablók és más gonosz tetteket cselekedő vétkesek megsegítése, kihúzása a bajból. Már a Mór-féle legenda és az Acta Sanctorum is több ilyen esetet ismer – sőt, nem igazán találunk például az Árpád-házi szentek szelídebb csodáihoz hasonlóakat élettörténetében –, feltételeznünk kell, hogy Szórád kezdeti kultusza szorosan összefüggött a bűnös lelkek megtérítésével és ilyen helyzetekben fontos segítő szentként működött.³⁴ Mint az előbb említett példa is mutatja, ezek a halálraítéltek és vétkesek ráadásul tisztában is voltak ezzel, és okkal ajánlották magukat Szórád oltalmába, ugyanúgy ahogyan például a Mór által írt legenda haldokló erdei rablóját is társai rögtön a remete egykori barlangjába vitték, remélve, hogy társuk a szent helyen talán gyógyulást talál.³⁵ Egyben ezek a történetek kivétel nélkül a bűnös megtérésével végződnek, amellet, hogy Szórád megsegíti őket.

Ellenben a Szórádról készült korábbi ábrázolások többségének statikus, szinte ikonszerű képi megoldásaival, a két freskó már epikus témájánál fogva egy, a barokk előtt teljességgel mellőzött ikonográfiai

32 U. o.

33 TOURS-i Gergely: *Korunk története. A frankok története*. Ford. ADAMIK Tamás – MEZEI Mónika. Kalligram Kiadó, Pozsony (Szlovákia), 2010 (Gregorii Turonensis *Historiae*, Editionem alteram curaverunt Bruno Krusch et Wilhelmus Levison, Hannover, 1951), 395. o.

34 Vö. Vita Zoerardi.

35 RÓNAY György: Boldog Mór püspök és a zaborhegyi remeték. In: *Magyar szentek*. Szerk. LIPPAY Lajos. Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1991, 155–184. o.

típusát ragadja meg a remeteszentnek, amely az első esetben egy összetett cselekmény (11. kép), majd a másodiknál pedig sokszereplős kompozíció kivitelezését teszi lehetővé. Karl Stengel 1625-ös *Imagines Sanctorum*ához készült metszet (12. kép) is a háttérben hagyja Szórád vezeklő alakját, az előtérbe pedig remetetársa, Benedek – jóval mozgalmasabb, több szereplős – történetét emeli, akire éppen lesújtani készül a rablógyilkos, dús kincseket remélve a böjti eledelül negyven diót rejtő táskája mélyén.³⁶

A második freskó, az eretnekek kiűzése a templomból (13. kép) a hagyományos ikonográfiai előképek³⁷ helyett egy lutheránus-mártíromság jelenetté alakítja a kiűzetést: a helyszín a templom előtti átrium, az áldozatok pedig nem menekülnek, hanem már szétmarcangolva hevernek a földön, Szórád pedig csak a kép bal szélén, egészen apró figuraként tűnik fel. Ennek megfelelően pontosítanunk kell a kép témáját, hiszen itt nem *in actu* az eretnekek kiűzését láthatjuk, ahogyan arról a felirat szól (sőt, már a purgáló tűz sincsen sehol), hanem az azt követő pillanatot, amikor a nép Szórád – ez esetben – kegyelmet nem ismerő győzelmét csodálja (14. kép):

Volendo gli eretici rovinare la chiesa dedicata a San Andrea Zoerardo et uccidere li cattolici. In essa il detto Santo con visibili fiamme di fuoco visibilmente apparendo severamente gli percosse nell'anno MDLXVIII nel giorno della festività sua il di XVI di luglio.

Az eretnekek le akarták rontani a Szent Zoerard-Andrásnak szentelt templomot és megölni a katolikusokat. Ekkor a mondott szent látható lángnyelvekkel megjelent és sokakat elveszejtett az 1569. évben, ünnepe napján, július 16-án.

Ezt a *post mortem* csodatételt az előzővel ellentétben hiába keresnénk a Maurus-féle szövegben, azonban szerepel az életrajz legismertebb kora újkori forráskiadásában, az *Acta Sanctorum*ban, amelynek júliusi kötetét 1695–1717 között jelentették meg a bollandisták.³⁸ Ezen a helyen a következő leírása található a vérfagyasztó eseménynek, amely főként azzal gazdagítja a történeteket, hogy nem egyszerűen csak eretnekekről beszél, hanem meg is nevezi lutheránus hitüket:

Anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo nono, die decima sexta Julii, qua festum Sancti celebrari solet, temporibus Sigismundi

36 STENGELIUS, Carolus: *Imagines sanctorvm Ord.S.Benedicti. Tabellis aereis expressae cum eulogijs ex eorumdem vitis.* Austria, MDCXXV (1625), 61. o.

37 Krisztus kiűzi a kufárokat a templomból, Héliodórosz kiűzése a templomból, stb.

38 BOLLANDUS, Joannes – HENSCHENIUSH, Godofridus – PAPERBOCHIUS, Daniel – BAERTIUS, Franciscus ... [et al.]: *Acta Sanctorum. Iulii.* Vols. 9. Antwerpen, 1634–1794, repr. 1965–1970, 326–336. o.

Augustui regis Poloniae, frequens aderat populus, ut divinis officiis vacaret, ac se precibus Viri sancti commendaret, in ecclesia, quae super cellam ipsius aedificata est, in qua Vir sanctus, antequam iret in Ungariam, annos aliquot commoratus est. Ibi populum catholicum orantem ausu temerario publicae securitatis violatores, & ecclesiasticae immunitatis sacrilegi eversores magna vi adoriuntur, & exturbare de templo conantur. Populus interim opem sancti Viri magna contentione vocis, & servore spiritus implorat: Sancte Andrea Zoerarde, serve Dei, defende ecclesiam ab impiis Luteranis, fidei catholicae hostibus. Protinus Sanctus vocatus apparuit manifeste & baculo ignito, quem gerebat, haereticos propulsans è coemeterio exegit; multos ex iis divina ultio flammis absumpsit, multos excaecavit, multos vita privavit; nonnulli mirabili coërciti poena, sancte Matri Ecclesiae Catholicae manus dederunt.³⁹

Kézénfekvőbb azonban az *Acta* helyett magát a legenda legelső ismert forrását kézbe vennünk, a lengyel Stefan Damalevicz 1661-ben született *Vita S. Bogumili* című történeti művét, amely Szórádot ráadásul kamalduli szerzetesként említi.⁴⁰ Eldönthető-e, hogy melyik forrást használták fel a freskók témájának kitalálásakor? Mivel az északi fal latin nyelvű szövege pontról pontra megegyezik Damalevicz életrajzával,⁴¹ így az 1661-es évet a képek elkészültének alsó határaként tekinthetjük.

**Szórád
tisztelete a
S. Maria in
Gradiban**

Nem 1661-ből való azonban Szórád tiszteletének legrégebbi emléke a templomban. Öt harangja közül az egyiket 1631-ben Szórádnak szentelték, és bizonytalan időkre megy vissza a 18. században már régóta létező szokás, amelynek során a nép diót vitt a szent ünnepnapján a templomba, ahol azt a barátok megáldották.⁴² A főhajó bejáratától jobbra látható eredeti helyén a firenzei festő, Vincenzo Dandini (1607–1675) impozáns méretű (315×197 cm), 1657-re elkészült *Szent Szórád és Borromeo Szent Károly-oltárképe* (15. kép).⁴³ A firenzei festő szintén nem a hagyományos, idős, fehér szakállas remete alakjában képzelte el Szórádot, ám nem is mutatja különösebb hatását a kriptalejáratnál fekvő képegyüttesnek, ahogyan a rövid, barna szakállú, kamalduli csuhát viselő zoborhegyi szentet jeleníti meg. Képének témájául a Mór-féle legenda egyik híres jelenetét választotta, amikor egy „angyali tekintetű ifjú (*visionis iuvenice angelice*)” karolja föl

³⁹ U. o.

⁴⁰ DAMALEVICIUS, *i. m.*, 146. o.

⁴¹ DAMALEVICIUS, *i. m.*, 146. o.

⁴² FRAJA, 461–462. o.; SÓLYMOS, *i. m.*, 153. o., eredeti forrás: Mittarelli–Costadoni: *Annales Camaldulenses*. I. k., 1755, 932. o.

⁴³ ILKÓ Krisztina: *Vincenzo Dandini (1607–1675) Szent Zoerard-András (Szórád) és Borromeo Szent Károly-oltárképe az arezzói Santa Maria in Gradi templomban*. XXX. OTDK., 2011.

a kemény munkától és szigorú böjtöléstől elájult Szórádot.⁴⁴ Jelenleg a sekrestyében látható továbbá egy 17. századi festmény a szentről. Nem körvonalazható tehát biztosan, milyen régre nyúlik vissza Szent Szórád tisztelete a templomban, sőt a régióban, mivel már 1610-ből ismeretes egy *vitája* Firenzéből.⁴⁵

Csupán a S. Maria in Gradi templomában kellene Szórád tiszteletének gyökereit megtalálnunk, ha nem lennének más ábrázolásai, illetve írásbeli emlékei is a zoborhegyi szent tiszteletének a kamalduli remeték kolostortemplomaiban és forrásműveiben. Arról a vitáról, hogy Szórád az ő rendjük tagja lett volna, már említést tett az *Acta Sanctorum* bollandistája is, ám kultusza a kora újkornál valószínűleg jóval régebbre nyúlik vissza a rend történetében. Éppen Heveneszi véleményére is hivatkozik az *Acta*, aki 1692-es *Régi Magyar Szentség* című munkájában egyszerűen csak annyit írt a zobori remete rendi hovatartozását illetően: *Andreas sanctis suis & Benedictini, & Camaldulenses, & Pauli prima Religiosi cendicant: nolim iudicem agere.*⁴⁶

Szent Szórád tisztelete a kamalduli rend körében

A kamalduli szerzetesek körében népszerűségét példázza a tiszteletére szentelt kápolna a Volterra mellett fekvő Badia dei Santi Giusto e Clemente-ben, és az itt található San Cipriano templom *Madonna a gyermek Jézussal és szentekkel*-oltárképe (15. sz.) is.⁴⁷ Utóbbi képen a *sacra conversatione* résztvevői: Szent Kornél, Ciprus, Romuald – a rend alapítója –, Szórád, Bonifác és Makáriosz, azonban nem mind egy időben kerültek a festményre. Az eredeti mű feltehetően Domenico di Michelino munkája, Kornél és Ciprus kivételével azonban a négy további szent, köztük Szórád, már nem az ő kezétől származik. Feltehetően 16. század eleji átfestésről lehet szó, és magyarországi bencés remete már itt is a kamalduliak fehér habitusát viseli, tehát egyértelműen saját szentjükként tisztelték.

A rend Szórád iránti tisztelete még ezután is sokáig továbbélt a hitéletben, a S. Maria in Gradi freskóin és olajfestményein túl ezt példázza az 1754-es *Diarium oder Camaldulensisches Tag-Buch* című munka, amelyben több oldalt is szentel a zoborhegyi remetének és társának, Benedeknek.⁴⁸

44 BELLESI, Sandro: *Vincenzo Dandini e la Pittura a Firenze alla meta del Seicento*. Felici, Pisa, 2003, 111–112. o.

45 PUSKELY Mária: „Virágos kert vala híres Pannónia...”. *Példaképek a magyar múltból X-XVII. század*. Amekó Kiadó, Bp., 1994, 41. o. MINI, Tommaso: *Vite dei Santi Andrea Zoerardo e Benedetto*. Firenze, 1606.

46 Acta SS, 24., 331. o. „Andrást a bencések, a kamalduliak, és első rendünk, a pálosok is saját szentjükként kínálják, nem akarok ítéletet mondani ebben.”

47 PELLEGRINO, Francesca: 62. Pala d'altare. In: *Volterra d'oro e di pietra*. Szerk. BURRESI, Mariagiulia – CALECA, Antonio. Pacini Editore, 2006, 113–114. o.

48 [N. N.]: *Diarium oder Camaldulensisches Tag-Buch*. [K. n.], Wien, 1754, 107–109. o.

Konklúzió Elvetném az eddig elfogadott datálását a S. Maria in Gradi képeggyüttesének,⁴⁹ sőt, felteszem, nem egy időben készült az olajfestmény a két freskóval, hanem megelőzi azokat. Míg az északi fal esetében stukkódíszítés tölti be a keret szerepét, addig a két másik ábrázolás esetében trompe l'oeil freskódíszítés látja el ugyanezt a funkciót. Nem vall egyazon kéz munkájára az eltérő színvonal sem, a freskók jóval provinciálisabb kvalitást képviselnek, és más kompozíciós megoldásokkal variálnak, ellenben az egész képhosszt betöltő térdelő alak feltűnően nagyobb felületet foglal el amazok arányrendszeréhez viszonyítva. Az időbeli differenciát támasztják alá az alul húzódó feliratok is: míg az első esetében latin nyelvű szöveggel van dolgunk, a másik kettő már olaszul íródott.

Azonban a helyzetet tovább nehezíti, hogy nem csak a freskók alatti olasz felirat Damalevicz szövegének fordítása, de a korábbi, latin nyelvű írás is egyértelműen az ő művére támaszkodik, tehát a két különböző megrendelés szellemi hátterét egyazon forrás szolgáltatta. Mi ösztönözhetette hát a szerzeteseket egy idő után újra Szent Szórád *vitájához* (sőt, *vitáihoz*, hiszen Damalevicz könyve nem tartalmazta az akasztott bűnös megmentésének történetét) nyúlniuk?

Ezeknek a freskóknak ugyanis *üzenetük*, vagy legalábbis *rendel-tetésük* volt. 1680. július 16-án bencés szerzetesek érkeztek a szent ünnepét megülni a S. Maria in Gradiban, ez azonban – Pieri elképzelésével ellentétben – nem magyarázná meg a Costacciarói Tamás-ciklus megfestését, noha egyértelmű, hogy a két ciklus egy összetett megrendelői program részét képezik, a 17. század második fele pedig helyesnek tűnik a datálás szempontjából.⁵⁰ Az olajkép datálásánál még inkább nehezíti a feladatot, hogy mivel ellopták a templomból, csupán egy rossz minőségű, régi fekete-fehér fotográfiáról ismerjük, így pontos következtetéseket nem is igen lehet levonni. Azt azonban még így is meglehetősen biztonsággal állíthatjuk, hogy ez a kép keletkezett elsőként a három közül, azt pedig már nehezebb megállapítani, hogy eredetileg is jelenlegi helyére szánta-e a megrendelő, vagy csak valamivel később került oda. A S. Maria in Gradiban egyedül e képciklus esetében találkozunk ilyen olajfestményt, stukkót és freskókat variáló együttesel, ráadásul a különös megoldásban segítségünkre lehet az a megfigyelés is, hogy a stukkókeretezés mellett a festmény önálló fake-rettel is rendelkezett. Ez tovább finomíthatja az előzőekben felállított elméletet részleteiben, mivel ez arra utalhat, hogy az olajkép önállóan állhatott egy ideig, majd később találták csak meg végső helyét, és ek-

kor került köréje a freskódíszítés és a felirat, amelyek még így is korábbi periódus során készültek a két szomszédos oldalfalon található nagyméretű freskóknál.

És hogy miért éppen ezek a jelenetek kerültek Donatus tumbája fölé, aki a kehely-csoda során megmentette templomát a hitetlenek rombolásától? Mindkét sorozatban a szent nagy veszélyektől menekíti meg a hívőket, ezt fejezi ki Damalevicz felsóhajtása is, amikor a templomot lerontani készülő lutheránusoktól rettegő gyülekezet szájába adja fohászatát a szent hely megóvása végett: *Sancte Andrea Zoerarde, serve Dei, defende ecclesiam!*⁵¹

Felhasznált források

- IX. Leó bullája (1050), Archivio Capitolare Aretino, G perg. 6.
 BONFINI, Antonio: *Rerum Hungaricarum Decades*, Lib. I., Decad. 12., Bibliop Vindobon, Lipcse, 1711 (1497).
 BOLLANDUS, Joannes – HENSCHENIUS, Godofridus – PAPERBOCHIUS, Daniel – BAERTIUS, Franciscus... [et al.]: *Acta Sanctorum. Iulii*. Vols. 9. Antwerpen, 1634–1794, repr. 1965–1970, 326–336. o.
 MINI, Tommaso: *Vite dei Santi Andrea Zoerardo e Benedetto*. Firenze, 1606.
 DAMALEVICIUS, Stephanus: *Vita S. Bogumili. Romae*, Typis Ignatii de Lazaris, 1661 (Varsaviae, 1803).
 DŁUGOSZ, Jan: *Historiae Polonicae, libri XII, accedit Kadlubkonis historia Polonica, cum commento; Sarnicii annales Polonorum, et Lituanorum; Orichovii annales Polonici; Sarnicii descriptio veteris et novae poloniae itemque Russiae et Livoniae, etc.* Lib. II., Lipcse, 1711-12 (1480).
 MAURUS: *Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris*. Rec.: MADZSAR Imre, in: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Szerk. SZENTPÉTERY Imre, vol. 2. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1938, 357–361. o.
 [N. N.]: *Diarium oder Camaldulensisches Tag-Buch*. [K. n.], Wien, 1754.
 Ricordi della Chiesa di Santa Maria in Gradi raccolti da Angelo Pasqui. Szerk. FRAJA, Simone De. *Atti e memorie della Accademia Petrarca di Lettere, Arti e Scienze, Nuova Serie, Vol. LIX, LX, Anni 1997–1998, Arezzo, MM (2000), 447–485. o.*

⁵¹ Szent Zoerard-András, Isten szolgája, védd meg az egyházat!

Vita Sancti Romualdi Petri Damiani, XXIX. caput (1042), DAMIAN, Peter: Life of Saint Romuald of Ravenna. Ford. VINE Durling, Nancy. In: *Medieval Hagiography: an Anthology*. Szerk. HEAD, Thomas, Taylor & Francis Group, London–New York, 2001, o. VORAGINE, Jacobi a: *Legenda Aurea*. Otto Zeller Verlag, Osnabrück, 1969.

Felhasznált szakirodalom

- BANFI, Florio: *Itáliai magyar emlékek*. Szerk. SÁRKÖZY Péter, ford. KOVÁCS Zsuzsa. Romanika Kiadó, Bp., 2007 (Ricordi ungheresi in Italia. *Annuario della R. Accademia d'Ungheria*, 1940–1941, 102–303. o.), 441–45. o.
- BELLESI, Sandro: *Vincenzo Dandini e la Pittura a Firenze alla meta del Seicento*, Felici, Pisa, 2003.
- BOBA Imre: Saint Andreas-Zoerard: A Pole or an Istrian? *Ungarn-Jahrbuch*, Band 7, 1976, 65–71. o.
- BRANCIAROLI, Alberta Piroci: *Camaldoli. Il monastero l'eremo e la foresta*. Edimond Srl., Città di Castello, 2003.
- CARRUTHERS, Mary: *The Craft of Thought. Meditation, Rhetoric, and the Making of Images 400–1200*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003 (1998).
- ILKÓ Krisztina: *Vincenzo Dandini (1607–1675) Szent Zoerard-András (Szórád) és Borromeo Szent Károly-oltárképe az arezzói Santa Maria in Gradi templomban*. XXX. OTDK., 2011.
- KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Balassi Kiadó, Bp., 2000, 120. 118–119. o.
- KUČERA, Matúš: *Stredoveké Slovensko*. Perfekt, Bratislava, 2002.
- LANZI, Fernando and Gioia: *Saints and their Symbols. Recognising Saints in Art and in Popular Images*. Ford. O'CONNELL, Matthew J. Order of Saint Benedict, Minnesota, 2004 (2003).
- MILADINOV, Marina: *Margins of Solitude. Eremitism in Central Europe between East and West*. Leykam international, Zagreb, 2008, 120. o.
- [N. N.]: *Memorie storiche per servire di guida al forestiero in Arezzo*. Firenze, MDCCCXIX (1819).
- PELLEGRINO, Francesca: 62. Pala d'altare. In: *Volterra d'oro e di pietra*. Szerk. BURRESI, Mariagiulia – CALECA, Antonio. Pacini Editore, Pisa, 2006, 113–114. o.
- PIERI, Silvano: *S. Maria in Gradi di Arezzo. Monastero – Chiesa – Parrocchia*. Cortona (Arezzo), 1994.

- PUSKELY Mária: „Virágos kert vala híres Pannónia...”. *Példaképek a magyar múltból X-XVII. század*. Amekó Kiadó, Bp., 1994.
- RÓNAY György: Boldog Mór püspök és a zoborhegyi remeték. In: *Magyar szentek*. Szerk. LIPPAY Lajos. Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- SALMI, Mario: La cripta di Santa Maria in Gradi. *Atti e memorie della R. Accademia Petrarca di Lettere, Arti e Scienze, Nuova Serie, Vol. XII, Arezzo, I. Semestre, 1932 (X), 40. o.*
- SÓLYMOS SZILVESZTER: *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 1996.
- STRNAD, Alfred A.: Thomas von Gubbio (von Costacciaro). In: *Lexikon der Christlichen Ikonographie*. Szerk. KIRSCHBAUM, Engelbert SJ. Achter Band. Herder, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1976, 490. h.
- TSCHOCHNER, Friederike: Zoerardus (Andreas Swierad) und Benedikt. In: *Lexikon der Christlichen Ikonographie*. Szerk. KIRSCHBAUM, Engelbert SJ. Achter Band. Herder, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1976, 641. h.
- Una dinastia di incisori: i Sadeler. 120 stampe dei Musei Civici di Padova*. Szerk. LIMENTANIVIRDIS, Caterina – PELLEGRINI, Franca – PICCIN, Gemma. Editoriale Programma, Padova, 1992.

Képek

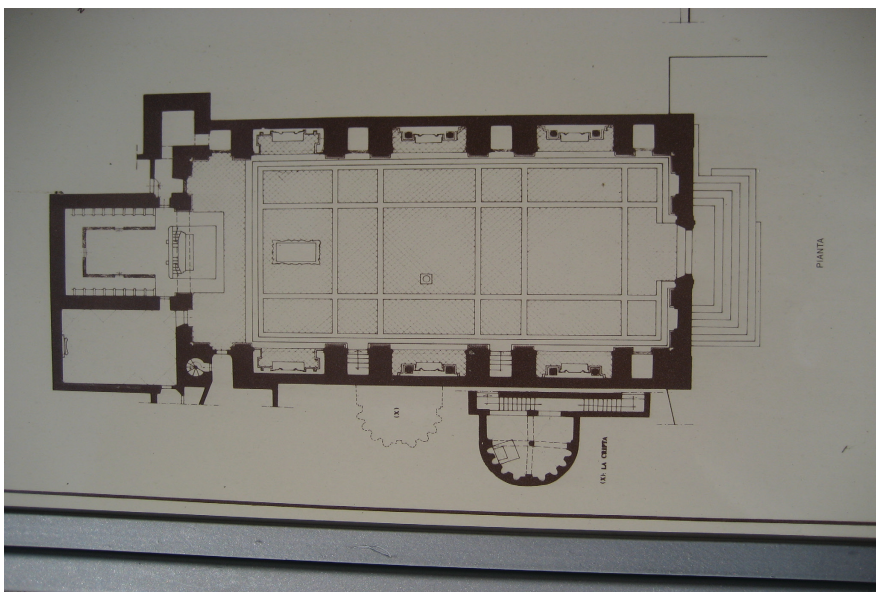
1. kép Bartolomeo Ammannati: *Chiesa di Santa Maria in Gradi*, 1591–1611, Arezzo, Piazza Santa Maria in Gradi.

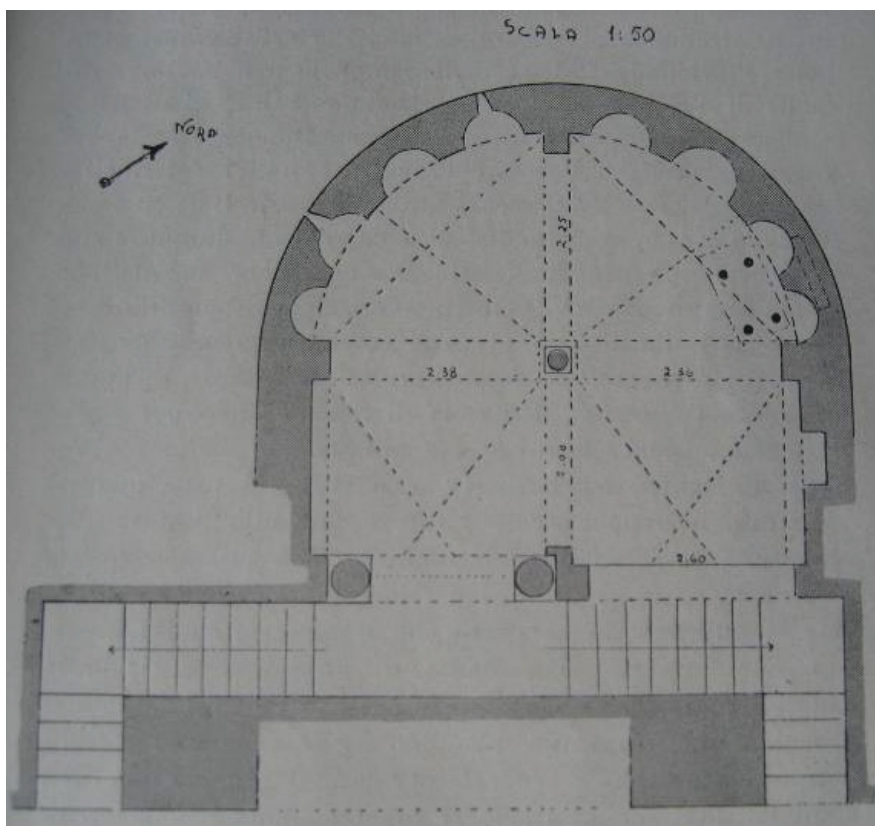
2. a) kép Bartolomeo Ammannati: *Chiesa di Santa Maria in Gradi*
(belső tér), 1591–1611, Arezzo, Piazza Santa Maria in Gradi.

2. b) kép Bartolomeo Ammannati: *Chiesa di Santa Maria in Gradi* (alaprész), 1591–1611, Arezzo, Piazza Santa Maria in Gradi.

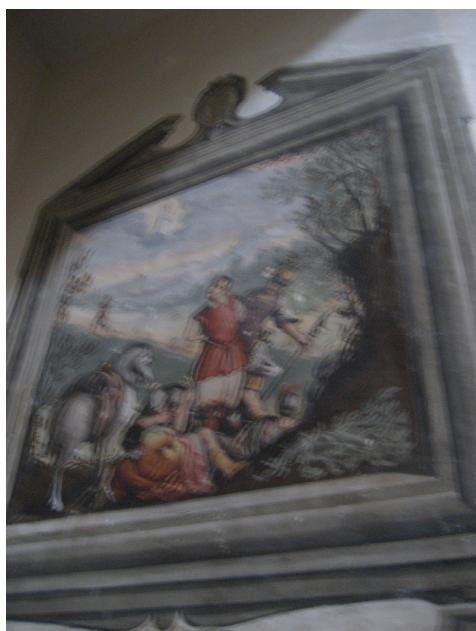
3. kép A Chiesa di S. Maria in Gradi kriptája, Arezzo.

4. kép Ismeretlen toszkán mester: *Costacciarói Boldog Tamás csodatétele*, 17-18. sz., freskó, SMG, Arezzo.

5. kép Ismeretlen toszkán mester: *Costaccarói Boldog Tamás utazása*, 17-18. sz., freskó, SMG, Arezzo.

6. kép Ismeretlen toszkán mester: *Szent Szórád*, 17. sz., olajfestmény, SMG, Arezzo (archív felvétel).

7. kép A festmény helye napjainkban.

8. kép A festményhez tartozó felirat, 17. sz., freskó, SMG, Arezzo

9. kép Ismeretlen toszkán mester: *Szent Szórád megment egy halálra-
ítéltet*, 17-18. sz., freskó, SMG, Arezzo.

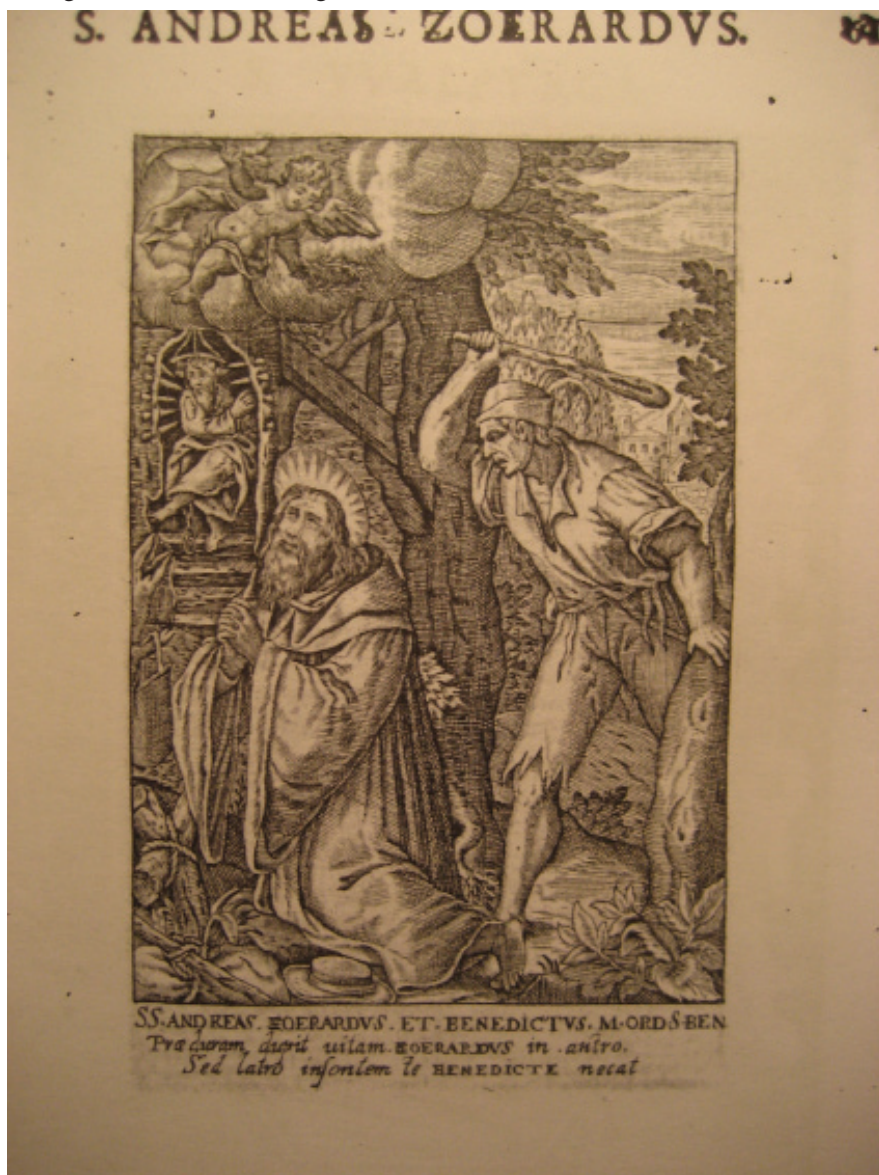
10. kép A festményhez tartozó felirat, 17-18. sz., freskó, SMG, Arezzo.

11. kép Ismeretlen toszkán mester: *Szent Szórád megment egy halálra-ítéltet* (részlet), 17-18. sz., freskó, SMG, Arezzo.

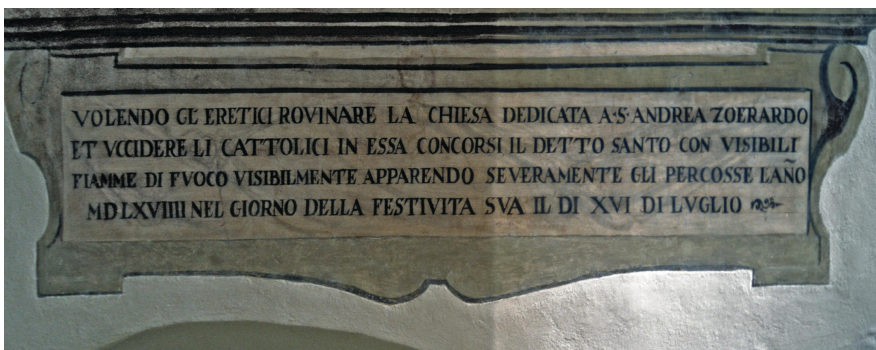
12. kép Ismeretlen metsző: Szent Zoerard-András, rézmetszet, Stengelius, Carolus: Imagines sanctorvm ord. S. Benedicti, 1625.

13. kép Ismeretlen toszkán mester: *Szent Szórád kiúzi az eretnekeket*,
17-18. sz., freskó, SMG, Arezzo.

14. kép A festményhez tartozó felirat, 17-18. sz., freskó, SMG, Arezzo.

15. kép Vincenzo Dandini: *Szent Zoerard-András (Szórád) és Borromeo Szent Károly*, 1657, olaj vásznon, 315 × 197 cm, Arezzo, Chiesa di Santa Maria in Gradi.

